

338.24:65.016.7

*Андрушків Б., д.е.н., професор,
Кирич Н., д.е.н., професор,
Погайдак О., к.е.н., с.н.с., Мельник Л., к.е.н.,
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя*

**ДО ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЄЮ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

(Аспекти регламентації фінансово-економічної діяльності господарських формувань
Економічною Конституцією України)

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується різноманітними трансформаційними процесами. Безсумнівно, найважливішими чинником і збудником серед них є соціально-економічні реформації, які цілеспрямовано проводяться на мікро-, макро- та мезорівнях Урядом України, Кабінетом Міністрів, Верховною Радою, галузевими міністерствам і відомствами. Економічні, соціальні, фінансові та ін. кризи, явища політичної не стабільності в Україні обумовлюють необхідність не лише активізації трансформаційних процесів, а й вимагають особливого підходу до виявлення та використання чинників економічного розвитку, серед яких одним із найважливіших є системне реформування підприємств як економічної основи національного виробництва використовуючи основним регламентуючим засобом Економічну Конституцію України.

Його метою є не лише швидка адаптація підприємств до мінливих ринкових умов господарювання, а й зростання результативних показників їх діяльності, що матиме суттєвий вплив на показники розвитку національної економіки. Ефективним засобом реалізації цих процесів є реструктуризація підприємств, яка в умовах України, супроводжується певними організаційними складнощами.

Тим часом, необхідність реструктуризації підприємств в галузевому та регіональному планах на макро- і мікрорівнях зумовлена рядом проблем та обставин, серед яких: неефективність системи управління, техніко-технологічне відставання виробництва, відсутність власних обігових коштів, низька конкурентоспроможність та рентабельність. Вирішення цих проблем і завдань пов'язане, насамперед, із формуванням нових організаційно-економічних механізмів і методів управління, які відповідали б специфіці та внутрішньому стану підприємств і умовам ринку. Одним з яких є антикризове управління підприємствами та знову ж таки їх реструктуризація. Власне ці та інші обставини й обумовлюють актуальність, своєчасність та практичну значимість статті.

Аналіз останніх наукових досліджень у цій сфері показав, що поняття «реструктуризація» досліджується у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Грязнова А. Г., Качан И. В., Кондрашов О. М., Мазур І. І., Мочерний С. В., Норт Д., Терещенко О. О., Топішко І. І., Філімоненков О. С., Федотовой М. Д., Мельник Л. М., Шапиро В. Д., Шевченко В. В. та багато інших.

Тим часом, проблеми формування власне організаційно-економічних механізмів реструктуризації підприємств виявлення їх особливостей у галузевому та регіональному планах в умовах економічних реформ та суспільних трансформацій, формування інституційних засад формування Економічної Конституції України залишилися за полем зору вітчизняних учених економістів.

Термін «реструктуризація» в економічних науках вживають у різних значеннях: як реструктуризація зовнішнього і внутрішнього боргу, реструктуризація економіки та реструктуризація підприємств.

Як відомо, за економічною енциклопедією (Т. 3 / [редкол.: С. В. Мочерного) реструктуризація підприємства – це система організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури, форми власності, організаційно-правової форми підприємства з метою підвищення ефективності виробництва, збільшення обсягу випуску конкурентоспроможної продукції, фінансового оздоровлення [2].

Суть даного поняття означає «здійснення глибоких якісних і сутнісних структурних змін на різних рівнях та в усіх підприємствах економічної системи здійснюється з метою підвищення ефективності її функціонування [6, с. 200].

На рівні підприємства реструктуризація як процес охоплює «зміну відносин економічної власності, форм управління, виробничої структури підприємств для їх господарсько-фінансового

оздоровлення, збільшення обсягів продукції, підвищення ефективності та конкурентоспроможності, раціонального використання трудових і матеріальних ресурсів» [6, с. 200].

У посттоталітарний період на початку переходу до ринкової економіки українські підприємства, як і більшість компаній у Центральній та Східній Європі, зіткнулися з ситуацією, коли попит на їхню продукцію в силу якісних характеристик продукції, робіт та послуг, конкурентної боротьби та ін. чинників майже зовсім припинився. У силу недосконалості існуючого законодавства та ін. загострилися внутрідержавні відносини. Постала проблема пошуку нових ринків збуту, в тому числі західних з більш високими вимогами до якості продукції. У свою чергу, зниження торговельних бар'єрів призвело до притоку імпортованих товарів та зростання конкуренції на внутрішньому ринку. Спад та кризові явища в національній економіці посилювали негативні процеси: знизили купівельну спроможність населення і, відповідно, попит на товари широкого вжитку. Ці та інші обставини обумовлюють необхідність застосування комплексного підходу до формування організаційно-економічних механізмів реструктуризації на кожному ієрархічному рівні.

За умов нехтування цим принципом багато підприємств стали збитковими. Виручка від реалізації продукції стала меншою від вартості матеріалів на її виробництво. В такій ситуації без проведення реструктуризації сподіватись на виживання просто неможливо. Необхідно звернути увагу, що реструктуризація зокрема на рівні підприємства передбачає перебудову всіх сфер їх діяльності – від виробничо-технологічних та організаційних систем і до фінансових аспектів та проблем власності. Одним із критеріїв успішності реструктуризації та застосування засобів підняття спроможності підприємств бути прибутковими в новому економічному середовищі є загалом розробка і застосування дієвих методологічних підходів щодо її проведення в умовах економічних реформ та суспільних трансформацій.

Необхідно зауважити, що про ці проблеми можна говорити як про економічні важелі підйому національної економіки. Точніше розглядати реструктуризацію як явище і на всіх ієрархічних рівнях, тобто в межах національної економіки. Вона спрямована, в першу чергу, на зміну співвідношення окремих галузей та підгалузей, рівня розвитку елементів ринкової інфраструктури, механізмів та інструментарію управління економікою загалом та приватизаційними процесами зокрема. Потрібно пам'ятати, що на пострадянському просторі перерозподіл майна мав місце за часи правління Івана Грозного, Петра Першого, після Жовтневого перевороту та після розвалу СРСР.

На початку перехідного періоду (у посттоталітарний період) головною метою реструктуризації є подолання кризового стану підприємств, їх виживання в умовах наростаючої конкуренції з боку внутрішніх і зовнішніх конкурентів. Для України це було притаманно періоду 90-х років минулого століття. Однак причини для реструктуризації не зникають як в перехідній економіці, так і після досягнення прибуткової діяльності підприємства. Вони пов'язані з поліпшенням ринкових позицій підприємств, підвищенням її конкурентоспроможності не тільки на національному, а й на міжнародному рівні. А з урахуванням наявного відставання переважної більшості українських підприємств від зарубіжних підприємств можна зробити висновок про те, що потреба у реструктуризації вітчизняних підприємств не зникає упродовж усього перехідного періоду [3].

Загалом теорія реструктуризації базується на тім, що існування тісної залежності між станом зовнішнього середовища, поведінкою підприємств та їх внутрішнім середовищем приводить до необхідності вчасної адаптації мети, завдань та стратегії підприємств, їх організаційних характеристик, структури і функцій до нових ринкових умов. Саме тому «процес комплексної зміни методів функціонування називають реструктуризацією» [5, с. 17]. У науковій літературі поширене й таке визначення: «процес реструктуризації можна визначити як забезпечення ефективного використання виробничих ресурсів, що призводить до збільшення вартості бізнесу» [8, с. 285]. У методичних рекомендаціях Кабінету Міністрів України (у постанові «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави») було запропоновано використання реструктуризації як інструменту і механізму забезпечення захисту інтересів держави [1].

Методичні рекомендації Міністерства економіки (на даний час економіки і торгівлі) України реструктуризацію підприємства трактують як сукупність організаційно-економічних, правових, виробничо-технічних заходів, що спрямовані на зміну структури підприємства, його управління, форм власності, організаційно-правових форм і можуть забезпечити фінансове оздоровлення підприємства, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва [9, с. 217; 10, с. 326].

Найбільш системно сучасні процеси реструктуризації сформульовані С. В. Мочерним та І. І. Топішко – «у період переходу від командно-адміністративної системи господарювання до соціально-ринкової економіки суттєвим аспектом реструктуризації підприємств є забезпечення передумов для пристосування їх до принципово іншого зовнішнього середовища, формування у них потенційної спроможності та реальної здатності до адекватного реагування на постійні, важко передбачувані зміни кон'юнктури внутрішнього та світового ринків» [6, с. 200].

У контексті даного дослідження реструктуризація макроекономічного рівня, на рівні промисловості, припускає створення нових ринкових структур, у тому числі за допомогою держави, яка підтримує конкурентні ринки, що підвищують ефективність великих державних промислових підприємств, а також створення сектора ефективно функціонуючих приватних підприємств. Як відомо, у масштабах окремих промислових підприємств, реструктуризація пов'язана з формуванням відносин власності між такими суб'єктами, як держава, керівництво підприємств, працівники, сторонні інвестори, а також із введенням нових фінансово-економічних механізмів цих відносин. Іншими словами, реструктуризація пов'язана з переходом як економічної системи в цілому, так і суб'єктів господарювання, входних у цю систему, на нові принципи функціонування з використанням регламентуючого засобу – Економічної Конституції України.

З усього викладеного випливає, що процеси реструктуризації і реорганізації внутрішньо неоднорідні. Одна група процесів реструктуризації пов'язана з перетвореннями суб'єктів господарювання як елементів макроекономічної сфери, інша характеризується внутрішньо корпоративними перетвореннями. Розрізняється характер реструктуризації за першим і другим напрямом у контексті вирішення завдань розвитку конкуренції і задач забезпечення організаційної ефективності господарської діяльності. Крім того, перша група процесів реструктуризації тяжіє до взаємозв'язку з регулюючою діяльністю держави, обумовленою відносинами власності, друга більш пов'язана зі змістовним перетворенням механізмів і функцій менеджменту фінансово-економічного характеру.

Це дозволяє провести виділення типів реструктуризації. Прийнятною теоретичною основою подібної типологізації в умовах розвитку ринкових відносин можуть служити закономірності теорії еволюційного розвитку, сформульовані Д. Нортон [7]. Відповідно до цієї теорії економіці притаманні два рівні динаміки: рівень організаційних структур (підприємства, фірми, банки тощо), а також їхніх взаємин (товарні і фінансові ринки) і рівень інституціональних правил (права власності, страхове, банківське і економічне законодавство, ділова етика тощо). Відповідно проявляється два типи еволюції: еволюція оргструктур, при якій підприємства можуть змінюватися, укрупнюватися, ділитися, створювати нові відносини між собою при незмінних «правилах гри» і еволюція інституціональних правил, при якій ті ж фірми починають «грати» за новими правилами. Цей процес можна спостерігати на рівні промислових підприємств.

Тим часом, через деякий час зміна інститутів спричиняє зміну структур – кількість і розміри підприємств, їхню економічну політику. Обидва типи еволюції взаємозалежні. Зміна одних спричиняє структурізацію і пристосування інших. У цілому це складний процес структурних перетворень, який характерний власне для промислового виробництва.

У перехідний період відбувається синхронізація і векторне упорядкування (перехід до односпрямованості) локальних еволюційних циклів. Досягнути цього можна шляхом розробки та використання організаційно-економічного механізму реструктуризації. Зміна більшості цих циклів в процесі реструктуризації об'єднуються, взаємопідсилюють і радикалізують один одного, ніби входять у резонанс, що і визначає особливість трансформації економіки. Далі локальні еволюційні цикли десинхронізуються і розвиток інституціональних правил так само, як і розвиток оргструктур, знову йде звичайним еволюційним шляхом.

Радикалізм зміни інституціональних правил в умовах системної трансформації обумовлює і специфіку структурних перетворень. У силу розширення інституціональних перетворень відбувається накладення (збіг, перетинання) їхнього загального вектора на вектор структурних перетворень. У результаті цього частина структурних перетворень здобуває характер очевидної підпорядкованості інституціональним перетворенням. Перетворення, які виникли в сфері перетинання інституціонального вектора і вектора еволюції організаційних структур, ми визначаємо як перетворення інституціонального типу. Інша частина еволюційного потоку структурних перетворень, що не співпадає і не пересікається з інституціональними перетвореннями, але викликана змінами, пов'язаними з необхідністю пристосування підприємств до нових «правил», і тому визначається як перетворення функціонального типу.

У цілому вибір стратегії структурних перетворень залежить від взаємозв'язку різних чинників макро-, мезо- та мікрорівнів, а також від тих задач, що покликані вирішити процес перетворень. При розгляді господарської системи правомірно говорити про структурно-організаційні перетворення інституціонального типу, як метод реструктуризації маючи на увазі орієнтацію цілей цих перетворень, пов'язану зі зміною структури господарської системи в її інституціональному виді. Разом з тим, при розгляді організаційних перетворень на рівні процесу функціонування господарської системи (підприємства, галузі), структури її фінансово-господарської діяльності, правомірно віднести ці перетворення до функціонального типу (організація виробництва, організація регулювання), що є складовими організаційно-економічного механізму реструктуризації.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що перетворення в промисловості повинні носити комплексний характер, а це припускає здійснення як інституціональних, так і структурних змін та застосування вище згаданого механізму.

Отже, під реструктуризацією промислових підприємств слід розуміти комплекс заходів, спрямованих на зміну структури активів і витрат підприємств для подолання їх неефективності та ліквідацію боргів згідно з чинним законодавством. На відміну від існуючих поглядів більшості науковців щодо зв'язку поняття реструктуризації та процедури ліквідації, ми пропонуємо метою реструктуризації промислових підприємств вважати підвищення ефективності їх діяльності та конкурентоспроможності. Засобом регламентації всіх процедурних та організаційних процесів повинна виступати Економічна Конституція України.

Література

1. Про затвердження основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави [Електронний ресурс] : Постанова КМУ : [прийнято КМУ 11.02.2004 р. № 155]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=155-2004-EF&find=1&text=%F0%E5%F1%F2%F0%F3%EA%F2%F3%F0&x=2&y=6>.
2. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / [редкол. : С.В. Мочерний]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
3. Качан И.В. Реструктуризация предприятий: теория, практика, проблемы / И.В. Качан, В.В. Шевченко, В.Г. Гадецкий // *Наукові праці Донецького державного технологічного університету*. – 2002. – № 49. – С. 67.
4. Кондрашов О. М. Зміст та значення процесів реструктуризації промисловості / О. М. Кондрашов // *Економіка та держава*. – 2006. – № 5 – С.22-24.
5. Мазур И. И. Реструктуризация предприятий и компаний / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро и др. – М. : Высшая школа, 2000.
6. Мочерний С.В. Реструктуризация економіки / С.В. Мочерний, І.І.Тігіпко. – *Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3. Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.* – К. : Видавничий центр «Академія», 2002.
7. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки/Д. Норд.–К.:«Основи»,2000. – 11с.
8. Оценка бизнеса / Под ред. А. Г. Грязновой, М. Д. Федотовой. – М.: Финансы и статистика, 2001.
9. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств. – К. : КНЕУ, 2000.
10. Філімонов О.С. Фінанси підприємств: навч. посіб. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002.
11. Андрушків Б.М. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. С. 847-848.
12. Андрушків Б.М. Удосконалення методичного підходу до аналізу капіталізації машинобудівного / Б.М. Андрушків, Л.М. Мельник // *Економічний вісник Донбасу. Науковий журнал* 2010. – №3(21). – С. 41-45.

004.413.2: 004.415.28

*Апатова Н.В., д.э.н., д.п.н., профессор,
Кислухина А.В., магистр,
ТНУ имени В.И. Вернадского*

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Создание благоприятных условий для развития малого предпринимательства является одним из приоритетных задач регуляторной политики государства. Однако усилия государства, предпринимаемые сейчас в Украине, не только не оказывают должного эффекта, а часто, наоборот, вносят дополнительные сложности в работу хозяйствующих субъектов через перманентные изменения нормативно-правовой базы и отсутствие фундаментальных экономических расчетов в